

روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار

از ربیع الاول ۱۲۸۳ تا جمادی الثانی ۱۲۸۴ ق.

به انضمام شرح کامل سفرنامه اول خراسان

www.ketab.ir

[جلد دوم]

- سرنشانه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
فروست
شابک
وضعیت فهرست‌نویسی
یادداشت
یادداشت
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
رده‌بندی کنگره
رده‌بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی
- ناصرالدین شاه قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق.
روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار (از ربیع الاول ۱۲۸۳ تا جمادی‌الثانی ۱۲۸۴ ق)؛
به انضمام شرح کامل سفرنامه اول خراسان / [تألیف ناصرالدین شاه قاجار]؛ به کوشش مجید عبدالمین.
تهران: انتشارات دکتر محمود افشار، ۱۴۰۲.
۵۰۴ ص.؛ عکس.
مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار؛ ۱۹۳. گنجینه اسناد و تاریخ ایران؛ ۵۷.
۴-۵۱-۵۹۲۲-۶۰۰-۹۷۸
فیپا.
واژه‌نامه.
کتابنامه به صورت زیرنویس.
نمایه.
ناصرالدین قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق.--- سفرها.
ناصرالدین قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق.--- سفرها.--- ایران.--- خراسان.
ایران.--- تاریخ.--- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
Iran -- History -- Qajar Dynasty, 1779-1925
خراسان.--- سیر و سیاحت.--- قرن ۱۳ ق.
Khorasan (Iran Province) -- Description and Travel -- 19th Century
عبدالمین، مجید، ۱۳۴۱-، مصحح، ویراستار.
DSR ۱۳۶۹/۸۷۱۳۹۵
۹۵۵/۰۷۴۵۰۴۲
۴۲۸۱۲۷۶

روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار
از ربیع الاول ۱۲۸۲ تا جمادی الثانی ۱۲۸۴ ق.
به انضمام شرح کامل سفرنامه اول خراسان

[جلد دوم]

مجید عبدالمعین

به کوشش

کاوه حسن بیگلر

گرافیکست، طراح و مجری جلد

صف

لیتوگرافی

مهارت نو

چاپ متن

فرد

صحافی

۱۱۰۰ نسخه

تیراژ

۱۴۰۲

چاپ سوم

ناشر

انتشارات دکتر محمود افشار

خیابان ولی عصر، بالاتر از پارک وی، خیابان عارف نسب، کوی دبیر سیاقی (لادن)، شماره ۶

تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۴ دورنما، ۲۲۷۱۷۱۱۵

با همکاری انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸

تلفن: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴ دورنما، ۶۶۴۰۵۰۶۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها

۵-۶۶۹۵۳۸۰۴

فهرست

هفده	مقدمه مصحح
۳	شکراً ربیع الاول ۱۲۸۳
۲۱	شهرستانک ربیع الثانی ۱۲۸۳
۴۹	دوشان تبه جمادی الاول ۱۲۸۳
۵۳	قصر قاجار جمادی الاول ۱۲۸۳
۵۷	دوشان تبه جمادی الثانی ۱۲۸۳
۵۹	دارالخلافه جمادی الثانی ۱۲۸۳
۶۱	متفرقه دارالخلافه جمادی الثانی ۱۲۸۳
۶۳	دوشان تبه جمادی الثانی ۱۲۸۳
۷۳	جاجرود رجب ۱۲۸۳
۹۷	دوشان تبه شعبان ۱۲۸۳
۱۰۹	جاجرود شوال ۱۲۸۳
۱۲۳	متفرقه دارالخلافه شوال ۱۲۸۳
۱۲۵	دوشان تبه ذیقعد ۱۲۸۳
۱۳۳	سفرنامه خراسان ذیحجه ۱۲۸۳
۱۵۳	سفرنامه خراسان محرم ۱۲۸۴
۲۰۳	سفرنامه خراسان صفر ۱۲۸۴
۲۵۵	سفرنامه خراسان ربیع الاول ۱۲۸۴
۲۹۱	سفرنامه خراسان ربیع الثانی ۱۲۸۴
۳۴۵	سفرنامه خراسان جمادی الاول ۱۲۸۴
۳۶۹	اخبار مختلفه در خاتمه سفر خراسان جمادی الاول ۱۲۸۴
۳۷۱	دوشان تبه در خاتمه سفر خراسان جمادی الثانی ۱۲۸۴
۳۷۵	اختتام سفر خراسان جمادی الثانی ۱۲۸۴
۳۷۸	سند ضمیمه
۳۷۹	فهرست های چندگانه
۳۸۱	فهرست نام اشخاص و القاب
۴۱۱	فهرست مدنی، اجتماعی، اداری و واژه های خاص
۴۳۹	فهرست اسامی جغرافیایی
۴۵۷	فهرست طوایف، ایلات، خاندان ها و مذاهب
۴۶۱	گل ها، گیاهان، و میوه جات
۴۶۵	مأكولات و مشروبات
۴۶۷	فهرست کتب و رسالات
۴۶۹	بخش تصاویر بانضمام نقاشی های ناصرالدین شاه
۴۸۷	منابع و مأخذ

ناصرالدین شاه، پسر محمدشاه قاجار، از بطن ملک جهان خانم مهدعلیا، چهارمین پادشاه سلسله قاجار است. او در ششم صفر سال ۱۲۴۷ ق. متولد شد؛ در یکشنبه هجدهم شوال سال ۱۲۶۴ ق. بر تخت سلطنت نشست و پس از نزدیک به ۵۰ سال سلطنت، در روز جمعه هفدهم ذیقعدۀ سال ۱۳۱۳ ق. به تیر اسلحه میرزا محمدرضا نام دست فروش به قتل رسید.

ناصرالدین شاه از دوران نوجوانی، به ثبت خاطرات خود اقدام ورزیده است و علاوه بر ثبت خاطرات روزانه، به هنرهای تزئینی همچون نقاشی (سیاه قلم و آب رنگ)، خوشنویسی، شعر و بالاخره هنر عکاسی علاقه ای وافر داشته و در هر کدام از این رشته ها به حد کمال رسیده است. لیکن مهمترین هنر او، همین ثبت خاطرات روزانه اش بوده که به این وسیله یکی از غنی ترین منابع جهت بررسی وقایع و حوادث آن عصر را در اختیار نسل بعد از خود قرار داده است. او این هنر را تا اندکی پیش از مرگ فراموش نکرد و بر این امر استمرار و استقامت ورزیده است.^۱

اگر بنا باشد ویژگی های هریک از افراد شاخص را در یکی دو کلمه خلاصه و بیان کنیم، بی شک باید ناصرالدین شاه را «پادشاه خاطره نویس» بنامیم. او بیش از همه پادشاهان ایران؛ یادداشتها، کتابها، خاطرات، سفرنامه، [سیاه مشق، طراحی و سیاه قلم] و دیوان شعر از خود به یادگار گذاشته است. هر چند که تعدادی از اینها و شاید بیشتر نوشته های اصلی او تاکنون به چاپ نرسیده و معروف همه نیست.

۱. آخرین برگ از خاطرات روزانه ناصرالدین شاه مربوط است به تاریخ چهارشنبه ۱۵ ذیقعدۀ سال ۱۳۱۳ قمری و هشت ساعت قبل از ترور وی در صحن حرم عبدالعظیم^۲.

طبعاً با چاپ و انتشار آنها بهتر می‌توانیم اولاً آگاهی‌های صحیح و درستی از یک برهه طولانی تاریخ ایران به دست آوریم و ثانیاً بر میزان پشتکار شخص وی و دانشوری‌اش و آگاهی او بر زبانهای خارجی مطلع شویم.^۱

آنچه این پادشاه پرنویس را - در زمینه خاطره و خاطره‌نویسی - از بسیاری از دیگر اسلافش متمایز می‌سازد، آن است که وی شأن خود را به عنوان یک خاطره‌نگار، فراتر از واسطه‌ای صرف، به جهت بیان مشهودات و مسموعات خود دانسته و به ارائه تجربیات بکر و دست اول و همچنین مشاهدات زندگی خویش - و صد البته متأثر از جایگاه و موقعیت سیاسی، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی خود - پرداخته؛ و با بهره‌گیری از ذهنی پویا و قلمی توانا، با هوشیاری و دقت نظر عالی، این آثار ارزشمند را برای ماندگاری در تاریخ ساخته و پرداخته است.

ساده‌نویسی و سبک صریح و صمیمانه در نوشته‌های او، و عدم تأکید بر لفاظی و عبارت‌پردازی و همچنین تبعیت نکردن از نثر معمول و متداول زمانه - یعنی همان نثر مصنوع و پرتکلفی که آداب و سنن منشیانه درباری آن را شکل داده بود - از دلایل مهم استقبال خوانندگان از روزنامه‌های خاطرات ناصرالدین شاه است.

کتاب حاضر، حاصل استنساخ بخشی^۲ از آلبوم شماره ۹۷ از مجموعه آلبوم‌های بیوتات است که در بخش اسناد خطی سازمان اسناد ملی ایران، تحت شماره ۲۹۵/۷۲۲۶ با یگانگی گردیده است. این آلبوم به قطع رحلی بزرگ است و ظاهراً نخستین جلد از خاطرات ناصرالدین شاه است و متضمن ۶۹۴ صفحه می‌باشد که به شرح خاطرات روزانه ناصرالدین شاه، از تاریخ چهاردهم محرم ۱۲۷۹ تا سیزدهم جمادی الثانی ۱۲۸۵ ق. اختصاص دارد و در دو صفحه اول، کسی از منشیان دربار فهرست خوبی برای آن فراهم کرده است. برخی فصل‌ها با صفحات مذهب و دارای سرلوح زرین آغاز می‌گردد. این مجلد با سفرنامه شهرستانک که در محرم سال ۱۲۷۹ ق. رخ داده آغاز شده است و با شرح خاطرات روزانه وی در سلطنت آباد، در تاریخ جمادی الثانی سال ۱۲۸۵ ق. به پایان رسیده است.^۳

اوراق فراوانی از این کتاب اختصاص دارد به شرح و بیان اتفاقات روزمره، از قبیل شکار و تفرج و سیرو سیاحت یک‌روزه و چندروزه در اطراف و اکناف طهران، همچون دوشان‌تپه

۱. آل‌داود، سیدعلی، «ناصرالدین‌شاه خاطره‌نویس»، نشر دانش، بهار ۱۳۸۰، شماره ۹۹، صص ۳۹-۳۴.

۲. صفحات ۳۱۴ الی ۵۹۱ آلبوم فوق‌الذکر.

۳. آل‌داود، سیدعلی، (۱۳۹۰) فهرست توصیفی آلبوم‌های بیوتات، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ص ۲۲۲.

و جاجرود، سلطنت آباد، قصر قاجار؛ کوه‌های اطراف طهران و همچنین بیلاقات حاشیه طهران از قبیل شهرستانک، آهار، نیاوران و شکرآب. از صفحه ۱۳۳ کتاب، نخستین سفر ناصرالدین شاه به خطه خراسان و زیارت مرقد مطهر امام هشتم شیعیان آغاز می‌شود که در مجموع، ۲۳۰ صفحه از کتاب حاضر به شرح این سفر اختصاص دارد و از صفحه ۳۶۸ تا ۳۷۷ کتاب نیز به شرح وقایع پس از بازگشت از سفر و همچنین اخبار اتفاقات دارالخلافه اختصاص یافته است.

در طول سالیان گذشته، تنها کتابی که از این سفر در اختیار پژوهشگران و علاقمندان این عرصه بوده، کتاب سفرنامه حکیم الممالک بوده است که توسط میرزا علینقی حکیم الممالک، حکیم درباری و از نزدیکان ناصرالدین شاه تحریر گردیده است. میرزا علینقی حکیم الممالک که در همین سفر نیز لقب حکیم الممالکی را از شاه دریافت کرده است، اجازه می‌یابد که در طول مسیر حرکت اردو به طرف مشهد و بازگشت به طهران، اطلاعاتی تکمیلی از اماکن و ابنیه طول راه تهیه کند. خود او شرح ماجرا را اینگونه بیان کرده است:

... این دژه بی مقدار و خانه زاد دولت گردون مدار علی نقی ابن اسمعیل که از تفضلات الهی و از عنایات حضرت شاهنشاهی در خاکبای فلک فرسای همایونی به سمت پیشخدمتی و طبابت حضور سرافراز و مفتخر است و همه اوقات را لیل و نهاراً سفر و حضراً از سعادت زیارت آستان مهر نشان دور نیست، شکرانه این موهبت عظمی را لازم دید که روزنامه این سفر مبارک اثر را به طور مختصر بنگارد. پس آرزوی خود را به عرض ها کفان حضور معدلت دستور رسانیده، و اجازه اجرای آن را درخواست نمود. این مطلب مقبول طبع مبارک همایونی آمده، مقرر شد که در ثبت این روزنامه تنها به بیان احوال ذات خجسته صفات همایون و وقایع حادثه اکتفا نکند، بلکه حتی الامکان مختصری نیز از تعلیمات جغرافیایی، یعنی حالت راه و هیأت ارضی و جبال و انهار و قراء و بلادی که مسیر موکب فیروزی کوکب‌اند، به طور اختصار اطلاعی بدهد و این کتاب را بر حسب امر علیّه «روزنامه حکیم الممالک» نام نهاد ... الخ.^۱

بدون شک، حکیم الممالک تنها به بخشی از خاطرات این سفر اشاره کرده که از نظر حکومت و شخص شاه، ارائه و در دسترس بودن آن برای عموم مردم، عاری از اشکال بوده؛ و این شیوه‌ای معمول بوده است که هرگاه ناصرالدین شاه به سفری داخلی یا خارجی می‌رفته

۱. روزنامه سفر خراسان حکیم الممالک، نسخه خطی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ص ۶.

است، پس از بازگشت به دارالخلافه، بخش‌هایی از این سفرنامه‌ها در روزنامه رسمی به رشته تحریر درآمده و در اختیار قاطبهٔ مردم قرار گرفته است. لیکن نسخه حاضر، شرح کامل روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه است که بخشی از آن به سفرنامه خراسان اختصاص یافته است و بسیاری از مطالبی که در نسخه مذکور موجود نمی‌باشد، در این نسخه به طور کامل بیان شده است و با مقابلهٔ این دو نسخه، به وضوح تفاوت‌های مابین آنها قابل مشاهده و بررسی است و این خود از مشخصه‌های قابل ذکر این مجموعه می‌باشد.

روش تصحیح نسخه

در تصحیح متن حاضر، روش معمول و رایجی که در تصحیح متون رعایت می‌شود مورد نظر قرار گرفته است. متن اصلی فاقد علائم سجاوندی و عدم رعایت قواعد پاراگراف‌بندی بوده است که در بازنویسی، کلیه این موارد رعایت گردیده است. کلماتی همچون «برخاستم و خاندم» و از این دست، به رسم الخط متعارف کنونی «برخاستم و خواندم» تغییر یافته است. در متن اصلی، بای حرف اضافه متصل به کلمه بعدی آمده، همچون: «بجای» یا «بخاطر» که به شکل «به جای» و «به خاطر» نوشته شده است.

کلمات جمع که با حرف «ها» ادغام شده‌اند مانند: «خانها و خواجهها» و امثالهم از هم جدا گردیده و به شکل «خانه‌ها و خواجه‌ها» نوشته شده است.

هرجا افزودن کلمه یا حرفی بایسته دیده شد، آن را در میان دو چنگک [] قرار دادیم. کلمات و جملات معترضه را در میان دو خط - - و واژه‌های مغلوپ فارسی - عربی، همچون: «شوختا، مزاجاً و حالتاً» را به همان صورت اصلی آورده‌ایم.

در بعضی از قسمت‌های نسخه، در نگارش واژگان اشتباهاتی صورت گرفته که ضمن تصحیح این موارد، در پانویس همان صفحه نیز به اصل آن اشاره شده است.

اسامی و نام‌هایی که به زبان لاتین و اکثراً ناقص و غلط نوشته شده است، همچون (...uchi = [یوشی]، ...enis = [انیس الدوله]) به فارسی تبدیل یافته و داخل چنگک [] قرار داده شده است. کلیه پراکنده‌های () درون متن به تبعیت از اصل سند می‌باشد.

به جهت تسهیل در امر تحقیق و پیگیری موضوعات و مطالب خاص، توسط پژوهشگران و علاقمندان، اقدام به اعلام هر صفحه از سند با شماره‌گذاری آن صفحه در داخل قلاب []

نموده‌ایم که در نوع خود کاری تازه می‌باشد.

به عنوان مثال رقم [۲۷۰] در متن بازنویسی شده، شماره‌ای است که به عکس آن صفحه از سند، در آلبوم مربوطه تعلق دارد.

توضیحات کتاب، بیشتر حول محور اعلام و القاب، اماکن و نقاط خاص جغرافیایی و همچنین کلمات و لغات نامأنوس و منسوخ شده قرار گرفته است و با توجه به اینکه بسیاری از القاب و مناصب در دوره‌های مختلف تاریخی، به افراد و اشخاص مختلفی اختصاص داشته است. به جهت جلوگیری از سردرگمی خوانندگان غیرحرفه‌ای، هر بار که لقب و عنوانی برای اولین بار به کار برده شده است، حتی المقدور شرحی درباره صاحب آن لقب و عنوان ارائه گردیده است.

با توجه به مراجعه محققین و پژوهشگران عرصه‌های مختلف به این چنین کتاب‌هایی، فهرست‌هایی مختلف و متنوع، همچون اسامی اشخاص، اسامی جغرافیایی، مدنی، اجتماعی، اداری و واژه‌های خاص، طوایف، ایلات، خاندان‌ها و مذاهب، گل‌ها، گیاهان و میوه‌جات، مأکولات، و کتب و رسائل تهیه شده است.

شیوه ترتیب فهرست اعلام به شکل زیر است:

- اسم کوچک + کلمه عنوانی مثل خان و میرزا → ارجاع به لقب (مثلاً جعفرخان =

مشیرالدوله)

- اسم کوچک منفرد → (مثلاً قنبر)

- اسم کوچک + کلمه عنوانی مثل خان، میرزا یا نسبت (جلیل خان، جهانسوز میرزا،

جمشیدخان ماکویی)

- اسم کوچک مرکب → + کلمه عنوانی همچون خان، میرزا یا نسبت آن شخص.

- اسم کوچک مرکب → ارجاع به لقب (محمدقلی = حسام‌الدوله)

- نام‌هایی که یکنواخت و مشابه بوده و احتمال می‌رفته است که دو یا چند شخص مجزا

باشند، پشت سرهم و به ترتیب ذکرشان در صفحات آورده‌ایم، تا اختلاطی در هویت و منصب

آنها حاصل نشود. (مانند پاشاخان و پاشاخان کرد)

- جهت آگاهی بیشتر خوانندگان، القاب بعدی و اطلاعات مربوط به افراد پس از شماره

صفحات و داخل پرانتز آورده شده است.